

A tanya-fogalom tartalmáról

BECSEI JÓZSEF

Korábban – és a köznyelvben a mindennapos alföldi szóhasználatban ma is – a külterületi település fogalmán általában a *tanyai települési formát* értik. Ez természetesen korábban sem volt indokolt, amint arra ERDEI F. rámutatott (ERDEI F.–CSETE L.–MÁRTON J. 1959), de különösen nem indokolt ma, amikor a városok növekedése következtében olyan ipartelepek, üdülési, kulturális és sportcentrumok stb. épültek a belterületen kívül, amelyek területi terjeszkedését nem követte a közigazgatási elhatárolás. Így számos városunkban azok – bár a zárt település részei – mégis a külterületen helyezkednek el.

A mai kort megelőzően sem lehetett azonosítani a külterületi településeket csak a tanyaikkal, még ha azok lakói számbelileg meghatározó jelentőséggel is bírtak, hiszen a belterületen kívül helyezkedtek el a kertek és a majorok is. Mára a külterületi települések formáikban és funkcióikban is sokszínűvé váltak, s közöttük a tanya csak egy formát képvisel. Arányát viszont megközelítő pontossággal is nehéz megmondani. Következésképpen, amikor a külterületi településekről esik szó, akkor a fogalom olyan, az igazgatás által annak minősített településrészeket fed le, amelyek külterületen helyezkednek el és különböző települési formákat, továbbá különböző funkciókat ellátó épületeket vagy épületegyütteseket foglalnak magukba.

A szakirodalomban azonban a külterületi települési formák közül csaknem kizárólag a tanya kapott (és kap ma is) megkülönböztetett helyet. Ennek egyik oka, hogy e század folyamán a tanyai élettel, a tanyarendszer fejlődésével, a tanyák mibenlétével stb. kapcsolatosan újabb és újabb tudományos és településfejlesztési kérdések merültek fel és kerülnek a figyelem középpontjába ma is. A tanyák és a tanyarendszer átalakulása, valamint az újabb kutatási eredmények következtében ma a leginkább vitatott kérdések az alábbiak:

- a tanyák létrejötte, történelmi eredete;
- a tanyák esetében sajátosan magyar települési formáról van-e szó;
- a tanya elnevezés és annak tartalma;
- a tanya településhálózati helye;
- a tanyai- külterületi építési szabályozás;
- a tanya funkciói és jövője.

E kérdések megválaszolására több tudományág is csak további részletes vizsgálatok alapján képes. Jelenleg csak a tanya-fogalom tartalmát próbálom röviden elemezni.

A tanya-fogalom tartalma

Napjainkban a változó tulajdonviszonyok következtében az a kérdés, hogy vajon a magántulajdonosi viszonyok újraélesztik-e a tanyákat? Megindul-e egy tanya-építési folyamat, az milyen mértékű lehet, annak a területi megoszlását milyen sajátosságok jellemzik és milyen tényezők határozzák meg?

A fenti kérdések megválaszolásához feltétlenül vissza kell nyúlnunk az individuális mezőgazdálkodás körülményei között létezett tanyák tartalmi-funkcionális jegyeinek meghatározásához.

Miután az újraéledő tanyák – vélhetőleg – nem a mai funkciók ellátására épülnek (keletkeznek) újra, hanem egy korábbi funkció ellátására, ezért a fogalom tartalmának vizsgálatában is a múltba kell visszanyúlnunk.

GYÖRFFY I. a tanya fogalmát az alábbiak szerint adta meg: „Tanya, vagy régebbi nevén szállás alatt a magyar Alföld szétszórt, magányos telepeit értjük, melyek ma a mezőgazdasági munkák, s általában a gazdálkodás központjai, régebben pedig

a lábas jószág teletető helyei voltak. A tanya azonban nem önálló településforma, hanem a hozzátartozó földbirtokkal együtt valamely város vagy nagyközség függvénye... Más szóval a magyar földművesnek az Alföldön két telepe van, egyik a városi vagy falusi lakóháza, másik a határban lévő nyári vagy téli szállásul szolgáló tanyája” (GYÖRFFY I. 1937).

ERDEI F. szerint „Ha tehát a szó eredeti és ma is érvényes jelentése szerint keressük a tanya értelmét, hogy ezzel mintegy legáltalánosabb, laikus tanyafogalmat kapjunk kézbe, akkor a tanyaának három ismérvét állapíthatjuk meg: 1. magános telep, olyan épület, vagy épüle csoport, amely kívül esik a városok vagy falvak zárt tömbjén, 2. mezőgazdasági, ill. általánosabban őstermelői célt szolgál, tehát vagy állattartásnak, vagy földművelésnek, vagy erdőgazdaságnak, vagy halászatnak a színhelye, 3. az illető termelésben foglalkozónak a tartózkodási helye, vagy rövidebb, vagy hosszabb időre, de semmi esetre sem egyszerűen a települési helye” (ERDEI F. 1942).

SZABÓ I. így fogalmaz: „Debrecen ... széles határát sűrűn népesítik be a városon kívül elszórtan fekvő kisebb-nagyobb tanyatelepek, melyek a város lakossága jelentékeny részének nyújtanak időszakai, sőt legtöbb esetben állandó lakhelyet. E mezőgazdasági célt szolgáló települések az egész magyar Alföldön rendszeresen feltalálhatók ..., közös jellemvonásuk azonban, hogy kizárólagos települési formát sohasem képeznek, hanem csupán függvényei és kiegészítői a területükön is uralkodó jelleggel bíró községi településeknek. A tanyák közös okokból folyó tömeges kialakulását, fokozatos és időbelileg is egységes fejlődését, valamint azonos gazdasági szerepét felismerve, bennük egy természetes rendszer jelentkezését kell megállapítanunk” (SZABÓ I. 1929).

E legtöbbször idézett tanyafogalmak tartalmára az alábbiakban még visszatérek, de szükséges a korábban keletkezett, s a szakirodalomban alig emlegetett tanyafogalmakat is felújítani. SIMKÓ GY. az alábbiakban határozta meg a tanyákat, ill. a falu és a tanya közötti különbséget: „... míg a falu *társadalmi jellegű* tömörülés, akár vérségi kapocs, akár védelmi szempont vagy helyes munkafelosztás, vagy bármily más közös érdek, ősi szokáshoz való ragaszkodás hozza össze lakosait, addig a tanyás település a birtokviszonyokkal, a birtokfelosztással, a telek fogalmával és az agrikul-túrával szoros összefüggésben van és mindig a mezőgazdasági cél érdekében történik. ... Az egyes tanyák lényege az, hogy mindig a hozzátartozó földön épültek fel, amelyek a telket (a tanyatelket) körülveszik, és a tanyaához tartozó földeket árkok, sövények, fák határolják” (SIMKÓ GY. 1910).

Szükséges megemlíteni KISS I. alig idézett tanyameghatározását is. „A tanya-fogalom elhatárolásánál mindenekelőtt különbséget kell tennünk egyetlenegy tanya és a tanyakérdés lényegét tevő több tanya előfordulása között, vagyis vizsgálnunk kell a tanya mint mezőgazdasági üzemi egység és a tanya mint település fogalmi elemeit”. Mezőgazdasági üzemi egységként a „Tanya alatt tehát olyan épüle csoportot kell értenünk, amely az azt lakásul és mezőgazdasági üzemének üzemi központjául használó egyén tulajdonában (birtokában vagy birtoklatában) lévő és az általa megművelendő földterülettel (a mezőgazdasági üzem tulajdonképpeni területével) szerves összefüggésben van, azon, ill. annak egy részén foglal helyet... A tanya szónak ... kettős fogalmi jelentése van. Jelenti egyrészt magát az egyedülálló tanyát, mint mezőgazdasági üzemi formát, másrészt pedig jelenti az egyes tanyák összességéből előálló tanyás települési formát, a tanyát, mint települési fogalmat, a tanyarendszert

„..., – vagyis –” ... a tanya szó alatt egymástól különálló (nem szervesen összefüggő), rendszerint földművelő népesség által lakott, az egyes birtoktesteken lévő épületcsoportok által képezett települési rendet értünk” (KISS I. 1932).

Végül szükséges ERDEI F. összegző tanyafogalmát idéznünk, amely szerint a „Társadalmi szemlélet előtt a tanya nem más, mint egy társadalmi szerkezetiség, éppenúgy, mint a falu vagy a város. Adott táji lehetőségek, bizonyos jogi feltételek közt, különleges gazdasági erők által, a nomád hagyomány alapján kialakult települési-társadalmi forma. S a lényege ennek a tanyai társadalmi formának, hogy nem egynemű kisebb egység, mint a falu vagy a szórvány, vagy a város, hanem egy különemű kisebb egységekből összetevődő nagyobb társadalmi egységnek az egyik része: falurész vagy városrész. Ám nem a közönséges értelmű falunak vagy városnak az egyik összetevő része, hanem egy várost és vidékét egybefoglaló nagyobb társadalmi egységnek a társadalmi formája” (ERDEI F. 1942).

A fenti fogalom meghatározások közötti különbségekről – különösen pedig a tanya történelmi gyökereiről – nem szólok, hiszen azt – egyrészt – az etnográfia és a történelem jeles tudósai minden eddigénél behatóbban elemezték (PÓLÓSKÉI F.–SZABAD GY. szerk. 1980), másrészt mondandónk szempontjából nem ennek, hanem a megfogalmazott általános (tartalmi) jellemvonásoknak van jelentőségük. Ezeket az alábbiakban összegezhetjük:

1. valamennyien hangsúlyozzák, sőt a leglényegesebb elemnek tartják, hogy a *tanya mezőgazdasági üzemegeység*, a mezőgazdasági termelés egyik üzemszervezeti formája (szükséges megjegyezni, hogy ERDEI F. őstermelésről beszél, s ezzel kitágítja a hozzá kapcsolódó tevékenységeket – pl. halászat, erdőgazdaság – és áttételesen elismeri olyan területeken is a létét, amelyet egyébként tagad);

2. a *tanya települési egység*, amely megjelenési formájába (építményeivel, telkével, a tájban való elhelyezkedésével) szórvány, s más tájak szórványaitól azok a földrajzi–gazdasági–építészeti stb. adottságok és hagyományok különböztetik meg, amelyek között létrejött és működik, ebben a formában tehát az emberi megtelepülésnek egy formája; objektív megjelenésével is elkülönül a zárt települések (város, falu, major) különböző formáitól;

3. a *tanya társadalom*, mégpedig települési társadalom, amely mindenkor jellemezte azt a települési formát, amelyben tevékenységét – lakó, termelő, közösség-szervező stb. funkcióit – kifejtette, s amelynek ezen viszonyai a települési egységhez időről-időre, sőt helyről-helyre is módosultak az elmúlt évszázadokban, az elmúlt évtizedekben pedig jelentősen változtak;

4. a tanya egy *természetes rendszert* alkot, amelyet az azonos települési elv, az általuk ellátott funkciók és a hozzájuk kapcsolódó települési társadalmi tesz azzá;

5. a tanya *viszony a zárt településhez*, amelyet egyrészt meghatároz a települési forma, s ebben a vonatkozásban elkülönül a zárt településtől, másrészt meghatározó a társadalmi–gazdasági élet, s ebben a tekintetben összekapcsolódik a faluval és a várossal. Mindezt bonyolítja az, hogy a tanyák e településformákkal egy közigazgatási területen, azok külterületén helyezkednek el. Településmorfológiai szempontból tehát a tanya önálló településforma, a településállomány egy meghatározott típusa (ahogy a településhálózatnak is egy tagja), mégpedig azért, mert funkcióival és társadalmával kapcsolódik a többi (zárt) településformához. Azonban a tanya–zárt település viszony funkcionálisan nem azonos a vidék, mint város–falu viszonyal;

6. a *tanya életmód és életforma*, amelyet általános tanyai életleírásokból általánosításként megállapíthatunk (GESZTELYI NAGY L. 1925, 1927, 1928, 1929; KAÁN K. 1927, 1929; KISS I. 1929, 1932; CZETTLER J. 1913, 1921), hiszen a tanyai társadalomnak nem csak a nem mindennapi (tehát a központi funkcióknak számító) szükségleteit kell a zárt településben kielégíteni, hanem az alapellátás túlnyomó hányadát is, éppen ezért a tanya és a zárt település kapcsolata nem azonos a központi hely–vidék kapcsolatával, annál sokkal szorosabb, mondhatni mindennapi, ami egyrészt azért, hogy helyben hiányzik az alapellátás túlnyomó többsége, másrészt, hogy azért naponta nagyobb távolságra kell közlekedni, egy másféle (a zárt településétől eltérő) életformát és életmódot teremt;

7. már SIMKÓ GY. is megállapítja (1910), hogy a falu *társadalmi jellegű* település, de KISS I. is hangsúlyozza, hogy „*a falu jellemzője a kollektivitás ..., a tanyát az individualitás jellemzi.*”

A fent idézett általános jellemvonások a tanyákat a 20. sz. első harmadában jellemezték, bár azt is hozzá kell tennünk, hogy már KISS I. hangsúlyozta, hogy „... a tanya abban megegyezik a faluval, hogy lakossága túlnyomó részben ... mezőgazdasággal foglalkozik.” Következésképpen: nem csak azt a „külsőterületi telepet” értette tanya alatt, ahol a népesség mezőgazdasággal foglalkozott (KISS I. 1932). Mondandónk szempontjából ennek azért van különös jelentősége, mert mára *a tanyák átalakulásának az az egyik leglényegesebb vonása, hogy a benne lakók jelentős hányada nem mezőgazdálkodással foglalkozik.* 1980-ban az Alföldön a külsőterületi aktív keresőknek 57,8%-a dolgozott a mező- és erdőgazdaságban (BECSEI J. 1989). Így joggal feltehető a kérdés, hogy a tanyák továbbra is annak tekinthetők-e, vagy valami másnak?

Mindenekelőtt hangsúlyoznunk kell azt, hogy a tanya megnevezés mögött húzódó tartalom, amint azt a történelemtudomány is kimutatta, a tanya története folyamán jelentős módosulásokon ment át, nem ugyanaz volt a 18. sz. végén, mint a 19. sz. második felében, vagy mint az 1930-as években, de mégsem vetődött fel az a kétely, hogy ezt vagy azt a „módosulatót” tanyának nevezhetjük-e? Számunkra most az a kérdés, hogy a fent felsorolt általános tartalmakból melyek maradtak meg máig, s ezen az alapon továbbra is tanyáknak nevezhetjük-e őket?

Az kétségtelen, hogy az utóbbi évtizedekben két igen lényeges változás, nevezetesen a mezőgazdasági üzemszervezeti egység jellegének átalakulása és a tanyai népesség tetemes fogyása váltotta ki a kételyeket. Azonban egyes területeken továbbra is jelentős számban élnek tanyákon emberek, továbbra is fennáll az a jelleg, amit települési egységnek neveztünk, amelyhez egy települési társadalom tartozik. A tanya továbbra is egy természetes rendszert alkot, amely sajátos viszonyban van a zárt településsel; amely speciális életmódot és életformát teremt; amelynek továbbra is egyik lényeges vonása az individualitás. Vagyis a tanya továbbra is egy meghatározott, s a falutól és várostól elkülönülő településállományi és településhálózati egységként jelenik meg. Így a tanyát új, és más funkciókat ellátó települési–gazdasági–társadalmi térbeli egységként foghatjuk fel s a tanya-fogalom mögött lévő tartalom újabb módosulását kell rögzítenünk. A fentiek alapján a településhálózat e markáns tagjait bizvást nevezhetjük továbbra is *tanyának*.

IRODALOM

- BECSEI J. 1990. Az alföldi tanyarendszer változása. – In: TÓTH J. (szerk.): Tér-Idő-Társadalom, Pécs. pp. 342–375.
- BENISCH A. 1939. A tanyaközségek kérdése. – Magyar Szemle, 7.
- CZETTLER J. 1913. A tanyai település és a tanyai központok. – Bp. 98 p.
- CZETTLER J. 1921. A tanyai kérdés. – Magyar Gazdák Szemléje 7–8. pp. 112–126.
- ERDEI F. 1942. Magyar tanyák. – Hasonmás Kiadás. Bp. 1976. 260 p.
- ERDEI F.–CSETE L.–MÁRTON J. 1959. A termelési körzetek és a specializáció a mezőgazdaságban. – Bp. 416 p.
- GESZTELYI NAGY L. 1925. Az Alföld. – Kecskemét, 132 p.
- GESZTELYI NAGY L. 1927. A magyar tanyakérdés. – Kecskemét, 108 p.
- GESZTELYI NAGY L. 1928. A magyar tanya. – Kalocsa, 96 p.
- GESZTELYI NAGY L. 1929. A magyar Alföld és a tanyavilág. – Magyar Gazdák Szemléje. 9. pp. 215–222.
- GYÖRFFY I. 1937. A magyar tanya. – Földr. Közl. 56. 4–5. pp. 70–93.
- KAÁN K. 1927. A magyar Alföld. – Bp. 351 p.
- KAÁN K. 1929. Az Alföld problémája. – Bp. 196 p.
- KISS I. 1929. Adalékok a magyar tanyakérdéshez. – Csongrád, 88 p.
- KISS I. 1932. A magyar tanyai közigazgatás. – Bp. 142 p.
- MENDÖL T. 1939. Néhány szó az alföldi város kérdéséhez. – Földr. Közl. 58. 3. pp. 217–232.
- PÖLÖSKEI F.–SZABAD GY. 1980. A magyar tanyarendszer múltja. – Bp. 449 p.
- SIMKÓ GY. 1910. Nyíregyháza és tanyáinak települése. – Földr. Közl. 38. 2. pp. 41–72.
- SZABÓ I. 1929. A debreceni tanyarendszer kialakulása. – Föld és Ember. IX. 5. pp. 214–244.
- TÍMÁR J. 1990. Kérdőjelek és hiányjelek a tanyakutatásban. – Tér és Társadalom, 2. pp. 49–62.

ABOUT THE CONTENT OF FARMSTEAD ('TANYA') PHENOMENON

by *J. Becsei*

S u m m a r y

The question frequently arises nowadays whether those farmsteads among different kinds of periphery settlements which have been functionally changed can still be referred to as farmsteads. To answer this question the opinion of those authors dealing with farmstead settlement order in the 20th century were considered. I have emphasized those significant characteristics pertinent to the degree of farm utilization. According to these characteristics the term farmstead can be defined in the following ways:

1. agricultural unit
2. settlement unit
3. specific settlement society
4. natural system
5. relation to closed settlement
6. way of life
7. individual characteristics

Despite the current significant changes in society, we can declare that farmsteads make up a natural system and this system has a specific relation to closed settlements. Furthermore, this system establishes a special way of living.

One of the most significant characteristics of farmsteads is individuality – now and also in the future. Briefly, farmsteads function as independent settlement units. They are segregated from villages and towns even today.

Translated by É. DUDÁS

(A cikk folytatása a 34. oldalról.)

1. Le kell mondani a belterjesség fokozásáról.
2. Korlátozni kell a nagyüzemi táblák méretét, széles mezsgyét kell hagyni.
3. A vetésforgót a helyi viszonyoknak legjobban megfelelő fajtából kell kialakítani.
4. Csökkenteni kell a műtrágya- és egyéb anyagok alkalmazását.
5. A tápanyag utánpótlást szerves hulladék (komposzt) kihordásával kell megoldani.
6. Támogatni kell a biogazdálkodást.
7. Az állami támogatás ne a termelés színvonalából, hanem a megművelt földterületről függjön!
8. A mezőgazdaság legyen tekintettel az ökoszisztémák természetes anyag- és energiaháztartására, ne borítsa fel annak egyensúlyát!

A jövő tehát az ún. „alternatív földművelés”, amelyben nem a termelés színvonala, hanem az ökológiai sokszínűség fenntartása a fő követelmény. Az iparban ennek az energia felhasználás fékezése, a környezetkímélő technológiák felelnek meg. Az energiafelhasználásra vonatkozó, 2000-ig szóló becslések egyébként – a szerzők hibáján kívül – a német újraegyesítés miatt egy csapásra elavultak.

A globális veszélyek bemutatása egy „éjszakai” világ(tér)képpel kezdődött, ahol lilák a tengerek, a fekete kontinenseken pedig élénksárga fények (erdő- és bozóttüzek, gázfáklyák, az agglomerációk fényei) jelzik azokat a területeket, ahol az ember meghatározó mértékben beavatkozott a természetbe.

Természetesen ezt a részt a legkönnyebb bírálni: miért nem esik szó az El Niño/déli oszcilláció (ENSO) jelenségről, amely pedig az egész Föld éghajlatára kihat? Hogyan képzelik el a szerzők, hogy a fejlődő országok egyeztetik majd gazdasági fejlődésüket a globális környezeti célokkal?

Kétségtelen viszont, hogy a következő évtizedben az emberiségnek szembe kell néznie ezekkel a problémákkal, ha jövőjét biztosítani akarja. Mint egy grafikon mutatja, a környezetvédelem különböző feladatcsoportjaira a jelenleginél 5–10-szer nagyobb összegeket kell fordítani. A kiemelten kezelt kérdések: a népességszám-növekedés, az atomháború, ill. a nukleáris balesetek veszélye, valamint a földi légkör károsításának (növekvő üvegházhatás, ózonlyuk) következményei.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a szerzők – az ökológia tárgykörét szélesen értelmezve – igen sokféle témában tárják elénk a tudomány mai állásának megfelelő tényeket (alkalmanként kérdőjeleket). Az ismétléseket általában sikerült elkerülni. A legfontosabb kivétel a növények faggal szembeni ellenállóképesége, amely – hasonló megfogalmazásban – három helyen is megtalálható.

Végül egy kritikai megjegyzés. Az angol zsebkönyvkiadók (mint pl. a Penguin) illusztrált kiadványok esetében szívesebben választják a nagyobb (kb. 13 x 20 cm-es) formátumot. Talán a div – egyébként igen tartalmas – zsebkönyvei is kevésbé lennének szemrontók, ha ezt a példát követnék.

LÓCZY DÉNES